

Bijlage

Gelderse Economie

achtergronddocument langetermijnvisie

Het rapport Gelderse Economie vormt een bouwsteen voor de langetermijnvisie op de Gelderse economie van Provinciale Staten van Gelderland. Er is geen nieuw onderzoek verricht maar er is geput uit de onderzoeksbijdragen van het Bureau Economisch Onderzoek die in de afgelopen jaren ten behoeve van de beleidsvoorbereiding zijn opgesteld (o.a. in het kader van de herijking van het economische beleid in 2010):

- Jaarrapportages Provinciale werkgelegenheidsenquête 2009 en 2010;
- Provinciale Economisch Verkenning 2010-2015;
- *Hedenmorgen*, vier toekomstscenario's van de Gelderse economie;
- De Gelderse uitgangspositie in de Economische Agenda van Nederland
- De Gelderse woon-werkbalans

Wel zijn de gegevens waar nodig en mogelijk geactualiseerd op basis van de nieuwste statistische cijfers en zijn de prognoses 2011/2015 geactualiseerd op basis van de meest recente verwachtingen voor Nederland van het Centraal Planbureau (juni 2011).

De gemeentelijke en regionale indeling is naar de situatie per 1-1-2011. Tenzij anders vermeld gaat het in dit rapport steeds om de Gelderse WGR-regio's inclusief de niet-Gelderse gemeenten. In de loop van 2011 is de regio De Vallei uitgebreid met een aantal Utrechtse gemeenten en is de naam gewijzigd in Regio Food Valley. Voor deze regio geldt dat de gegevens in deze bijlage exclusief de Utrechtse gemeenten zijn.

Augustus 2011

Bureau Economisch Onderzoek
Provincie Gelderland

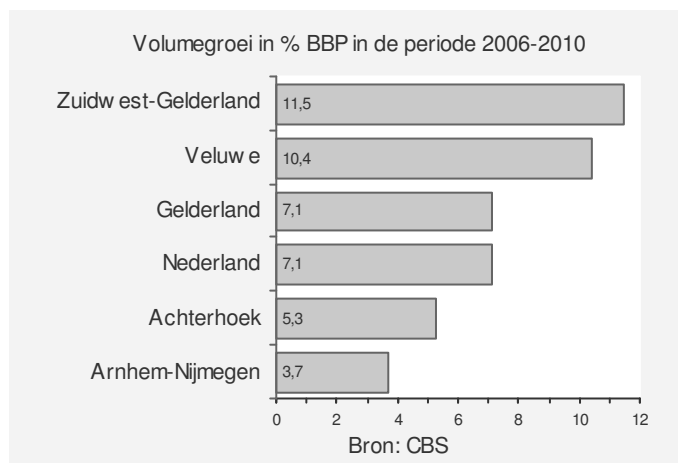

Gelderse Economie, achtergronddocument langetermijnvisie

Algemeen economisch beeld

De productiestructuur van Gelderland lijkt erg op de gemiddelde Nederlandse structuur. In de rangorde van provincies naar de hoogte van de economische groei in de afgelopen vijf jaar, bevindt Gelderland zich dan ook in de middenmoot. Ook bij de banengroei is de positie van Gelderland gemiddeld. Al een aantal achtereenvolgende jaren heeft Nederland binnen de EU de laagste werkloosheid. Binnen Nederland behoort Gelderland op haar beurt sinds jaar en dag tot de topdrie provincies met de laagste werkloosheid. Uit een langjarige ontwikkelingsanalyse blijkt dat het werkloosheidsniveau in Gelderland structureel een fractie onder het landelijk gemiddelde ligt en dat de banengroei ongeveer gemiddeld verloopt. Het besteedbaar inkomen per inwoner lag aanvankelijk ver onder het landelijk gemiddelde maar de achterstand is geleidelijk ingelopen. Intussen is het inkomensniveau vrijwel gelijk aan het Nederlandse. Bij dat alles is de Gelderse economie wat conjunctuurgevoeliger. Op de pieken en dalen van de conjunctuurgolf verlopen de Gelderse ontwikkelingen meestal wat heftiger dan in Nederland. Gemiddeld over een langere periode lopen de economische ontwikkelingen echter in de pas met Nederland.

De economische groei vertoont in de afgelopen jaren een grote regionale variatie: Arnhem/Nijmegen kende de laagste groei, de Achterhoek doet niet zo heel veel onder voor het Gelders gemiddelde, de Veluwe presteerde ruim boven het gemiddelde en Zuidwest-Gelderland spande de kroon. Niet alleen voor Gelderse begrippen was de groei in Zuidwest-Gelderland en op de Veluwe hoog, maar ook binnen Nederland behoren zij tot de top van de snelst groeiende regio's. De Achterhoek vertoeft in de middenmoot en de regio Arnhem/Nijmegen ten slotte kende een matige groei en staat in de staart van het klassement van Nederlandse regio's.

Verwachtingen 2011/2015

Na de recessie 2009/2010 als gevolg van de Kredietcrisis verkeert de Nederlandse economie in de fase van economisch herstel. Volgens de jongste prognoses van het CPB (juni 2011) zal de economische situatie in Nederland op middellangetermijn zich langzaam blijven verbeteren. Gemiddeld over 2011/2015 wordt een economische groei geraamd van 1¾%. Daarbij is er van uitgegaan dat de schulden- en Eurocrisis niet tot een tweede recessie zal leiden. Gezien de onrust op de beurzen en de instabiele internationale economische situatie zijn de vooruitzichten echter hoogst onzeker. Doorrekening van de Nederlandse verwachtingen resulteert voor Gelderland in een raming van de economische groei die wat achter blijft bij Nederland maar toch weer dicht naar het landelijk gemiddelde toe kruipt. In de hersteljaren 2011-2015 zal de economische groei nog niet terugkeren naar het langetermijngemiddelde. De werkgelegenheid in Gelderland komt daarbij tot een gematigde groei. Per sector zijn de vooruitzichten uiteenlopend. In de komende periode komt voor de meeste sectoren aan de neergaande werkgelegenheidsontwikkeling 2009/2010 een einde. In de landbouw zet de trendmatige daling zich nog wel voort maar bij de nijverheid zal over de gehele linie bezien de werkgelegenheid ongeveer stabiliseren. De vooruitzichten in de dienstverlening zijn weliswaar positief maar de groei is in vergelijking met het verleden bescheiden. De zorgsector zal

de komende jaren de belangrijkste banenmotor zijn. Bijna de helft van de geraamde Gelderse banengroei komt uit de zorg. In totaliteit bedraagt de gemiddelde banengroei in de periode 2011/2015 0,9%. Het gemiddelde van de afgelopen tien jaar van 1,4% ligt voorlopig nog niet in het verschiet. Blijkens de bevolkingsprognose voor de komende jaren zet de vergrijzing door en zal daarmee samenhangend de natuurlijke aanwas afvlakken. Het geboortecijfer zal de komende jaren verder dalen terwijl anderzijds de sterfte zal toenemen. Dit leidt per saldo tot een voortgaande groeivertraging. Een deel van dit effect wordt gecompenseerd door de verwachting dat het buitenlandse migratiesaldo weer zal stijgen. Van de totale Gelderse bevolkingsaanwas tussen 2011 en 2015 (0,2% per jaar) zal driekwart het gevolg zijn van de natuurlijke aanwas (het verschil tussen geboorte en sterfte) en één kwart het gevolg van een positief migratiesaldo (het verschil tussen vestiging en vertrek). De beroepsbevolking in Gelderland zal de periode 2011/2015 toenemen met gemiddeld nog slechts 0,3 % per jaar. Ten opzicht van de voorgaande 10 jaar (0,7%) valt de groei sterk terug. Deze terugval hangt voor een deel samen met de lagere economische groei. De bescheiden banengroei in de komende jaren zal naar verwachting een drukkend effect hebben op de neiging om te participeren op de arbeidsmarkt. Daarnaast speelt de afvlakking van de bevolkingsgroei en de vergrijzing - sterker dan in Nederland - een rol. Dit alles leidt ertoe dat de toename van het arbeidsaanbod terugloopt van gemiddeld bijna 6.000 personen per jaar in de periode 2000-2010 naar 3.000 per jaar in de periode 2011-2015. Hierdoor neemt de krapte op de arbeidsmarkt weer toe en zal de werkloosheid – die in 2009 en 2010 voor het eerst in jaren was toegenomen - langzaam maar zeker weer dalen van 4,8% in 2010 naar 3,9% in 2015.

Kerngegevens middellangetermijn voor de Gelderse WGR-gebieden, Gelderland en Nederland								
	Stedendriehoek	Achterhoek	Stadsregio	Rivierland	Regio Food Valley	Noord-Valuwe	Gelderland	Nederland
Groei in % per jaar, 2011/2015								
- bevolking	0,1	-0,2	0,3	0,1	0,7	0,4	0,2	0,3
- beroepsbevolking	0,2	-0,2	0,5	0,2	0,9	0,5	0,3	0,5
- werkgelegenheidsgroei	0,7	0,9	0,9	1,1	1,1	1,0	0,9	0,7
Werkloosheidspercentage								
- 2010	5,5	4,5	5,8	5,2	3,6	3,4	4,8	5,4
- 2011	5,2	4,1	5,4	4,4	3,4	3,3	4,6	5,2
- 2012	4,9	3,7	5,0	4,1	3,2	3,1	4,3	4,9
- 2013	4,7	3,4	4,8	3,9	3,1	3,0	4,1	4,7
- 2014	4,6	3,1	4,6	3,9	3,1	3,0	4,0	4,6
- 2015	4,5	2,8	4,5	3,5	3,0	3,0	3,9	4,6
Bron Gelderland: Geactualiseerde PEV 2010-2015, Bureau Economisch Onderzoek, Provincie Gelderland; Bron Nederland: CPB / EIM / UWV / CBS								

Bevolking

De bevolkingsgroei vertoont in de komende periode grote regionale verschillen, met de Achterhoek en de Regio Food Valley als uitersten: -0,2% versus 0,7% per jaar. In de Achterhoek is volgens de nieuwste bevolkingsprognose de krimp op alle fronten aanwezig: de natuurlijke aanwas, de binnenlandse migratie en de buitenlandse migratie zijn allen negatief. De Stedendriehoek balan-

ceert op de rand van krimp. Er is de komende jaren nog slechts een geringe bevolkingsaanwas en die komt geheel op het conto van de binnenlandse migratie. De natuurlijke aanwas en het buitenlandsmigratiesaldo zijn beide negatief. Vanwege de relatief jonge bevolkingsopbouw in Rivierenland blijft de natuurlijke aanwas in dit gebied nog redelijk op peil, dat de geraamde bevolkingsgroei toch laag is komt omdat volgens de bevolkingsprognose per saldo nog al wat inwoners de regio zullen verlaten (negatief migratiesaldo). In de Stadsregio wordt de toekomstige bevolkingsgroei op het landelijke niveau geschat en dragen alle componenten bij aan de toename: de helft komt voor rekening van de natuurlijke aanwas, de andere helft is het gevolg van het positieve migratiesaldo (waarvan 2/3 deel binnenlands en 1/3 buitenlands). Ook op de Noord-Veluwe zijn de migratiesaldi positief maar is de bijdrage aan de bevolkingsgroei relatief bescheiden. Het leeuwendeel van de groei komt voort uit de natuurlijke aanwas (80%), de binnenlandse migratie draagt slechts 5% bij en de buitenlandse migratie 15%. Van alle Gelderse regio's zal de Regio Food Valley volgens de prognose de hoogste demografische groei doormaken. De natuurlijke aanwas is uitzonderlijk hoog. De regio herbergt 12% van de Gelderse bevolking maar brengt naar verwachting 38% van de toekomstige natuurlijke aanwas voort. Daarnaast vormt de instroom van buitenlandse migranten een belangrijke groeicomponent. Ook hierbij staat de Regio Food Valley aan de kop en is de omvang van het geraamde buitenlandse migratiesaldo zelfs tweemaal hoger dan in Stadsregio terwijl deze regio qua inwonertal driemaal zo groot en veel meer verstedelijkt is. Het binnenlandse migratiesaldo is voor de demografische groei van de Regio Food Valley van geen betekenis en wordt voor de periode 2010-2015 op vrijwel nul geschat.

Beroepsbevolking

In 2009 en 2010 werd de ontwikkeling van het arbeidsaanbod gedomineerd door de invloed van de conjunctuur, in de komende jaren zullen ook de structurele factoren zich weer doen gelden. De matige conjuncturele vooruitzichten blijven echter hun stempel drukken op de geraamde groeivoet. Als gevolg van de regiospecifieke bevolkingsgroei, leeftijdsopbouw en arbeidsparticipatie zijn de verwachtingen over het groeitempo van het regionale arbeidsaanbod uiteenlopend. De verschillen in de periode 2011-2015 verlopen grotendeels volgens het hiervoor besproken patroon van de demografische groei. De Achterhoek en de Regio Food Valley vormen opnieuw de uitersten met een gemiddelde groei van -0,2% en 0,9%. In de Stedendriehoek valt de aanwas geheel stil en voor Rivierenland markeert de groeiprognose van 0,2% een historisch omslagpunt. Deze regio kende in het verleden altijd een hoge groei. De Stadsregio en de Noord-Veluwe ten slotte zullen op de landelijke groei uitkomen (0,5%).

Werkgelegenheid

Volgens de huidige inzichten zal de werkgelegenheid in de periode 2011/2015 een bescheiden groei vertonen. De groeiverschillen binnen Gelderland zullen naar verwachting niet spectaculair zijn. De toename ligt overal rond de 0,9% per jaar. Rivierenland en de Regio Food Valley zullen waarschijnlijk de sterkste groei doormaken, gevolgd door de Noord-Veluwe en vlak daarachter de Stadsregio en de Achterhoek. De Stedendriehoek komt in de prognose iets onder het Gelders gemiddelde uit. De relatief bescheiden regionale verschillen hebben te maken met een reeds jarenlang in gang zijnd proces. De 'verdienstelijking' van de economische activiteiten heeft zich in de loop van de economische geschiedenis in alle Gelderse regio's voorgedaan en dit zal in de toekomst alleen nog maar sterker het geval worden. Door de verhoogde mobiliteit en de revolutionaire ICT-ontwikkelingen zijn veel vormen van dienstverlening niet meer gebonden aan de traditionele vestigingsplaatsen. Overal nemen de landbouw en de industrie in betekenis af en zijn de diensten al jaren de enige bron van structurele banengroei. Hierdoor convergeert de economische structuur van de regio's en komt de groeipotentie steeds dichterbij elkaar te liggen. Monofunctionele economische structuren in de klassieke betekenis komen op regionale schaal in Gelderland niet meer voor. Wel is er sprake van een zekere regionale specialisatie, maar het gaat dan meer om accentverschillen.

Werkloosheid

In alle regio's is de werkloosheid in 2009/2010 toegenomen. In de komende jaren zal naar verwachting overal een gestage daling optreden. De werkloosheid in de Achterhoek, Rivierenland, de Regio Food Valley en op de Noord-Veluwe, liggen structureel onder het gemiddelde. In alle vier de regio's moet er rekening mee worden gehouden dat tegen 2015 de spanning op de arbeidsmarkt weer voelbaar wordt. Binnen Gelderland zal in de Stedendriehoek en de Stadsregio het werkloosheidsniveau het hoogste blijven maar op in vergelijking met Nederland is de situatie normaal.

Een doorkijk naar 2040

Gelderland

In de Gelderse toekomstscenario's wordt een beeld gepresenteerd van de mogelijke situatie in 2040. Er zijn vier varianten uitgewerkt. Hoewel de ontwikkelingen in de scenario's zeer divers verlopen en de bandbreedte erg groot is, zijn er ook gemeenschappelijke kenmerken. Bepaalde trends lijken onafwendbaar, welk scenario zich ook zal voltrekken. In de eerste plaats is dat de afnemende bevolkingsgroei en de vergrijzing. Zelfs in het scenario waarin de bevolkingsgroei op peil blijft, is de dynamiek nog maar een flauwe afspiegeling van het verleden. Vooral de groei van de beroepsbevolking valt scherp terug. Afgezet tegen het verleden zakt het tempo van de banengroei sterk in. In drie van de vier scenario's wordt de hoge productiegroei uit het verleden niet meer geëvenaard, terwijl - als gevolg van de voortschrijdende technische ontwikkelingen - de stijging van de arbeidsproductiviteit juist sneller zal verlopen. Dit betekent dat de productie met steeds minder mensen kan worden gerealiseerd. Dit resulteert in een daling van de werkgelegenheid, of op zijn best in een matige groei. Ondanks de trage aanwas van de beroepsbevolking zal de werkgelegenheidsomvang niet groot genoeg zijn om de bevolking aan volledige werkgelegenheid te helpen. Gemiddeld over alle scenario's bedraagt de werkloosheid 5% van de Gelderse beroepsbevolking. In alle scenario's overtreft de economische groei de bevolkingsaanwas. Daardoor neemt de welvaart per hoofd van de bevolking toe, ook in het scenario met de laagste groei. Een verdere teruggang van de landbouw en de industrie lijkt onvermijdelijk. Naast alle directe consequenties, gaat dit ook nog gepaard met belangwekkende nevenverschijnselen. Zo ontstaat door het decimeren van de landbouw ook een landschappelijk (onderhouds)probleem. Met de terugloop van de industrie gaan niet alleen veel industriële arbeidsplaatsen verloren, maar ook in de dienstverlening en valt het draagvlak weg voor innovatie en technologische vernieuwing.

Tot 2020 ontstaat er jaarlijks nog een zekere behoefte aan nieuw bedrijventerrein. In het hoogste groeiscenario valt de vraag daarna bijna volledig weg. In de drie andere scenario's zal onder invloed van de afnemende werkgelegenheid (sgroei) het totale benodigde areaal bedrijventerrein op den duur zelfs krimpen.

Om de risico's van klimaatverandering beheersbaar te houden, heeft de EU langetermijndoelstellingen voor temperatuurstijging geformuleerd. Om dat te bereiken moeten de emissies van broeikasgassen drastisch gereduceerd worden (in 2020 tot ongeveer 30 procent onder het niveau van 1990 en daarna nog verder). Dit wordt in geen enkel scenario gehaald. Integendeel, op lange termijn zullen het energiegebruik en de emissie van broeikasgassen in de twee scenario's met de hoogste groei structureel blijven stijgen, in de twee laagste groeiscenario's treedt wel een vermindering op maar is de afname bij lange na niet voldoende.

Regionale dynamiek

stedendriehoek

De economische structuur van de Stedendriehoek vertoont geen bijzondere kenmerken. De regio voldoet in hoge mate aan het gemiddelde Gelderse beeld en ook de regionale groei van de bevolking en beroepsbevolking was de afgelopen vijf jaar een afspiegeling van het Gelderse ontwikkelingsbeeld. De banengroei is wel achtergebleven waarbij alle sectoren onder het Gelders gemiddel-

de presteerden. De Stedendriehoek kende daardoor in de voorbije periode de laagste banengroei van alle regio's.

Gemiddelde procentuele groei per jaar van de bevolking, beroepsbevolking, werkgelegenheid en het werkloosheidspercentage in 2040 volgens de vier Gelderse toekomstscenario's, per WGR								
	Stedendriehoek	Achterhoek	Stadsregio	Rivierland	Regio Food Valley	Noord-Valuwe	Gelderland	Nederland
<i>Global Economy</i>								
bevolking	0,5	0,3	0,6	0,7	0,8	0,5	0,6	0,5
beroepsbevolking	0,4	0,2	0,5	0,6	0,7	0,5	0,5	0,4
werkgelegenheid	0,5	0,5	0,6	0,8	0,8	0,8	0,7	0,5
werkloosheidspercentage	4	2	4	2	3	3	3	4
<i>Strong Europe</i>								
bevolking	0,3	0,2	0,4	0,6	0,7	0,4	0,4	0,4
beroepsbevolking	0	-0,2	0,1	0,2	0,4	0,1	0,1	0,1
werkgelegenheid	0,1	0,1	0,2	0,4	0,4	0,3	0,2	0,1
werkloosheidspercentage	5	2	6	3	4	4	4	5
<i>Transatlantic Market</i>								
bevolking	0,1	0	0,2	0,3	0,4	0,1	0,2	0,1
beroepsbevolking	-0,1	-0,3	0	0,1	0,3	0	0	0
werkgelegenheid	-0,1	0	0,1	0,2	0,2	0,2	0,1	0
werkloosheidspercentage	5	2	5	4	3	3	4	5
<i>Regional Communities</i>								
bevolking	-0,1	-0,2	0	0,1	0,2	-0,1	0	-0,1
beroepsbevolking	-0,5	-0,7	-0,4	-0,3	-0,1	-0,4	-0,4	-0,4
werkgelegenheid	-0,4	-0,6	-0,4	-0,5	-0,4	-0,4	-0,5	-0,4
werkloosheidspercentage	7	5	9	8	5	4	8	7
Bron Gelderland en WGR-regio's: Heden <i>morgen</i> , Bureau Economisch Onderzoek, Provincie Gelderland Bron Nederland: Vier vergezichten op Nederland, CPB								

De regio heeft al jaren een positief migratiesaldo (zowel binnenlands als buitenlands). Dit saldo speelt een beslissende rol in de demografische ontwikkeling van de regio. De natuurlijke aanwas is betrekkelijk laag, maar door de instroom van buitenaf is de bevolkingsgroei toch gemiddeld geweest. Dit zal de komende jaren veranderen. De Stedendriehoek balanceert volgens de nieuwstebevolkingsprognose op de rand van krimp. Mede als gevolg daarvan valt de aanwas van de beroepsbevolking in de periode 2011/2015 vrijwel stil en zal de banengroei iets onder het Gelders gemiddelde duiken. In 2010 is de werkloosheid oplopen tot 5,5%. In de komende jaren zal dit weer langzaam verminderen tot 4,5% 2015. De negatieve effecten van de recessie zijn dan ten dele weer ingelopen. Op lange termijn moet in deze regio rekening worden gehouden met een

structureel lagere dynamiek dan gemiddeld. De bevolkings- beroepsbevolkings- en werkgelegenheids-groei zullen in de periode tot 2040 allen onder het Gelderse gemiddelde uitkomen. Het aandeel ouderen in de bevolking is in de Stedendriehoek wat hoger dan in Gelderland en de toename voltrekt zich sneller. Na de Achterhoek is de Stedendriehoek de meest vergrijsde regio van Gelderland.

Achterhoek

De Achterhoek wordt gekenmerkt door een trage (beroeps)bevolkingsgroei, een toenemende vergrijzing en een lage werkloosheid. Traditionele activiteiten als de landbouw en industrie zijn voor Nederlandse begrippen nog in vrij hoge mate aanwezig. De trage banengroei werd voornamelijk veroorzaakt door de werkgelegenheidsverliezen in de landbouw. Wanneer de landbouwsector buiten beschouwing wordt gelaten, dan blijkt de totale werkgelegenheids-groei in de Achterhoek nauwelijks onder te doen voor Gelderland. De agrarische sector in de Achterhoek kampt al jaren met grote werkgelegenheidsverliezen. In geen enkele andere Gelderse regio voltrekt de afkalving zich zo snel. De nadruk ligt sterk op stagnerende sectoren als de akkerbouw en de veehouderij. De neiging om gronden aan de landbouw te onttrekken voor alternatieve toepassingen neemt toe (woningbouw, industrieterrein, wegen, natuur en recreatie). Dit proces brengt de leefbaarheid en kwaliteit van het landelijk gebied in gevaar. De sociaal-culturele structuur komt onder druk te staan. Bovendien zal het karakter van het landschap ingrijpend worden aangetast. Tegenover deze bedreigingen staan echter ook nieuwe kansen. Onder invloed van de wereldvoedseltekorten stijgen de landbouwprijzen, diervriendelijke en biologische landbouw zijn groeimarkten en de toepassing van landbouwproducten als energiebron opent nieuwe perspectieven. Mogelijk dat hierdoor de negatieve trend in de landbouw kan worden omgebogen. Door de typische werkgelegenheidsstructuur is de werkgelegenheid voor hoger opgeleiden beperkt. Jongeren moeten voor het volgen van hoger onderwijs de regio verlaten en zijn na de opleiding meestal aangewezen op een baan buiten de Achterhoek. Hierdoor wordt de regio al jarenlang geconfronteerd met een vertrekoverschot van jongeren. Als eerste regio in Gelderland is de Achterhoek recentelijk geconfronteerd met een krimpende bevolking en de omvang daarvan zal de komende jaren verder toenemen. Daardoor zal de regio in de periode 2011/2015 geconfronteerd worden met een lichte afname van de beroepsbevolking van 0,2% per jaar. De werkgelegenheids-groei zal daarentegen niet zo veel bij de Gelderse achterblijven waardoor de werkloosheid ook de komende jaren structureel onder het Gelderse gemiddelde blijft en er een zekere krapte op de arbeidsmarkt ontstaat. Dit beeld komt ook uit de langetermijnsenario's tot 2040 naar voren, ongeacht welk van de vier toekomstscenario's zich zal onrollen.

Stadsregio

Als gevolg van de specifieke sectorstructuur van de Stadsregio (veel overheid, onderwijs en gezondheidszorg en relatief weinig industrie en landbouw) is de economische groei in de afgelopen jaren wat achter gebleven bij de Gelderse trend. De werkgelegenheidsontwikkeling beweegt zich echter rondom het Gelderse gemiddelde. De Stadsregio heeft de afgelopen vijf jaar een relatief hoge bevolkingsgroei doorgemaakt. De toekomstige bevolkingsgroei wordt op het landelijke groeitempo geschat. Ook de beroepsbevolking neemt overeenkomstig het landelijke tempo toe en ligt daarmee belangrijk boven het Gelderse gemiddelde. 41% van de beroepsbevolking behoort tot de categorie hoger opgeleiden (Nederland 33%). Dit hoge aandeel kan verklaard worden door de aanwezigheid van hoogwaardige werkgelegenheid en uit de aanwezigheid van veel hoger onderwijsinstellingen. Op langetermijn zal de werkloosheid in deze regio – evenals nu - boven het Gelderse gemiddelde liggen, maar erg dramatisch zijn de verschillen niet meer. De tijd dat de werkloosheid in deze regio tot de hoogste van Nederland behoorde lijkt definitief overwonnen. Over het algemeen is de werkloosheid sterk geconcentreerd binnen de stedelijke gemeenten Arnhem en Nijmegen. Eén op de drie Gelderse werklozen woont in Arnhem of Nijmegen. In bepaalde opzichten vertoont de werkloosheidsstructuur de typische kenmerken van de grotestadsproblematiek. Meer dan de helft van de werklozen is niet of nauwelijks geschoold (maximaal VMBO). Gemiddeld heeft één op de

vier werklozen een allochtone achtergrond en ongeveer 40% van alle werklozen is al langer dan twee jaar zonder werk.

Rivierenland

Van oudsher bezit de economische structuur in Rivierenland een zwaarder accent op agrarische en industriële activiteiten. De zakelijke dienstverlening en de vervoerssector zijn in Rivierenland echter snel groeiende activiteiten, waardoor de structuur in de loop der tijd breder is geworden en steeds meer naar het Gelderse gemiddelde neigt. Het zwaartepunt van de activiteiten in de landbouw ligt in Rivierenland op de groeisegmenten tuinbouw en glastuinbouw. Door de geografische ligging en de goede multimodale ontsluiting van het gebied is Rivierenland een gewilde locatie voor (landelijke) distributie en groothandelsactiviteiten. De logistieke sector (groothandel + transportsector) is intussen uitgegroeid tot een belangrijke economische activiteit met 20% van de totale regionale werkgelegenheid. Rivierenland bezit een grote dynamiek en kent al tientallen jaren een krachtige economische groei en een hoge werkgelegenheidscreatie. Het gebied heeft zich ontwikkeld tot een van de snelst groeiende regio's van Nederland. Mede daardoor is de werkloosheid laag. Met betrekking tot het binnenlandse migratiesaldo heeft zich in Rivierenland een omslag voltrokken van positief naar negatief. In de periode 1988-2000 was er steeds een groot vestigingsoverschot, in de meer recente jaren is dat omgeslagen naar een vertrekoverschot. Vanwege de relatief jonge bevolkingsopbouw in Rivierenland blijft de natuurlijke aanwas de komende jaren nog redelijk op peil, dat de geraamde bevolkingsgroei tot 2015 toch laag is komt omdat in de bevolkingsprognose rekening is gehouden met een negatief migratiesaldo. Mede daardoor zal de aanwas van het arbeidsaanbod stagneren. Voor Rivierenland markeert dit opnieuw een historisch omslagpunt. De banengroei zal naar verwachting nog wel bovengemiddeld verlopen. De werkloosheid is in het recessiejaar 2009 sneller dan gemiddeld toegenomen en ligt intussen een fractie boven het Gelderse percentage. In de komende jaren zal de situatie zich echter herstellen en zakt de werkloosheid weer onder het gemiddelde. In de Gelderse toekomstscenario's wordt voor Rivierenland op langetermijn gerekend op een bovengemiddelde bevolkinggroei en economische dynamiek en een relatief lage werkloosheid.

Regio Food Valley

Het karakter van de Regio Food Valley wordt bepaald door de landschappelijke en natuurlijke waarden van het gebied. Delen van de regio behoren tot de meest favoriete vakantiegebieden van Nederland. Tezamen met het gunstige woonklimaat, de goede ontsluiting en de centrale ligging in Nederland is de regio een aantrekkelijk vestigingsgebied, zowel voor de bevolking als voor het bedrijfsleven. De omvang van de landbouw in totaliteit is weliswaar gemiddeld, maar in het segment pluimveehouderij is de regio een belangrijke speler. Daarnaast is de regio gespecialiseerd in de foodsector. Tien procent van de totale werkgelegenheid is gelokaliseerd in het cluster Food Valley. De universitaire opleiding en het Gelderse speur-en ontwikkelingswerk op dit gebied zijn vrijwel geheel geconcentreerd in de de Regio Food Valley. Op het gebied van de bevolking en de beroepsbevolking was Food Valley in de afgelopen periode de snelst groeiende regio van Gelderland en de werkloosheid is laag, zowel nu als in de toekomstprojecties. De bevolkingsgroei bedroeg de afgelopen periode het drievoudige van de Gelderse. Dit wordt veroorzaakt door enerzijds de samenstelling van de bevolking (meer jonge gezinnen) en anderzijds de hoge vruchtbaarheid (meer kinderen per gezin). De Regio Food Valley is de minst vergrijsde regio van Gelderland. Ook de banengroei was hoog en behoort tot de top van Gelderland. Hoewel de regio grenst aan de Randstad is deze positieve ontwikkeling vrijwel niet toe te schrijven aan overloop uit de Randstad, maar gaat het voornamelijk om autonome banengroei van het zittende bedrijfsleven. Van alle Gelderse regio's zal Food Valley volgens de prognoses tot 2015 de hoogste demografische groei doormaken. In vergelijking met het verleden zal de banengroei in de komende jaren sterk terug vallen, maar afgezet tegen Gelderland blijft de groei hoog. Ook in de lange termijnsenario's komt Food Valley naar voren als de meest dynamische regio van Gelderland.

Noord-Veluwe

De economische structuur van de Noord-Veluwe vertoont geen bijzondere kenmerken. De bevolking, beroepsbevolking en werkgelegenheid hebben zich in de afgelopen 5 jaar allen wat sneller ontwikkeld dan in Gelderland. In de projectie tot 2015 zal dit niet alleen zo blijven maar zelfs nog iets geprononceerder worden. Op de langetermijn wordt echter een ontwikkeling verwacht die neigt naar het algemene Gelderse beeld. De bevolkingsgroei op de Noord-Veluwe verliep lange tijd vrij traag maar in de meest recente jaren ligt de groei boven het Gelderse gemiddelde. Deze ombuiging heeft te maken met veranderingen in de binnenlandse migratiestromen. Het structurele vertrekoverschot - dat lange tijd de demografische ontwikkeling domineerde - is in de loop der jaren steeds minder negatief geworden. In de bevolkingsprognose is deze trend verder doorgetrokken en zijn de toekomstige migratiesaldi positief, maar de bijdrage aan de bevolkingsgroei is relatief klein. De werkloosheid op de Noord-Veluwe ligt onder het Gelderse gemiddelde. Niet alleen nu, maar door de jaren heen. Ook in de tweede helft van de jaren tachtig, toen de Gelderse werkloosheids-situatie een na-oorlogs dieptepunt beleefde, bedroeg het werkloosheidspercentage op de Noord-Veluwe slechts de helft van de het Gelderse (6% vs. 12%). Dit fenomeen lijkt zich ook nu weer voor te doen. Overall is de werkloosheid als gevolg van de Kredietcrisis behoorlijk gestegen, maar op Noord-Veluwe was de toename uiterst bescheiden. Zowel voor 2015 als op langetermijn wordt voor deze regio een lage werkloosheid voorzien. Zelfs in het scenario waar de Gelderse en nationale werkloosheid structureel op een hoog niveau ligt.

Economische Agenda

Al jaren leeft in politiek- en ondernemend Nederland de ambitie om ons land naar de top 5 van duurzame kenniseconomieën in de wereld te brengen (Nederland staat nu op plaats 10). Om deze ambitie te kunnen realiseren is een groot aantal maatregelen en veranderingen nodig. In het laatste rapport dat door het inmiddels opgeheven Innovatieplatform is uitgebracht wordt daartoe een aanzet gegeven. In de Economische Agenda 'Nederland 2020: terug in de top 5' stelt het Innovatieplatform dat de Nederlandse economie versneld moet veranderen om de concurrentiekracht te versterken en er wordt gepleit voor de opzet van modern industriebeleid. De Nederlandse concurrentiekracht staat onder druk. Het economische en politieke zwaartepunt verschuift naar Azië, de grondstoffen op aarde raken op. De economische crisis heeft financiële gevolgen voor burgers, overheid, financiële instellingen en bedrijven. Bovendien zullen de kosten voor de zorg en de AOW in de komende jaren stijgen door de vergrijzing, de omschakeling naar een meer duurzame samenleving vergt hoge investeringen en het Nederlandse aardgas raakt op. Daar staat tegenover dat Nederland een sterke basis heeft met een aantal mondiale innovatieve sectoren en een goed ontwikkelde dienstensector. Veel internationale bedrijven zijn in Nederland gevestigd en ons land exporteert relatief veel. Tegelijkertijd is er een aantal ernstige knelpunten: Nederlandse bedrijven investeren relatief weinig in research & development (R&D), er zijn weinig snelgroeiende bedrijven en de ondernemingsgeest is onvoldoende ontwikkeld. Daarnaast is er te weinig focus en regie in onderwijs en onderzoek en zijn er zorgen over de kwaliteit van het onderwijs, aldus het Innovatieplatform. Met vertegenwoordigers uit onderwijs, onderzoek, bedrijfsleven en overheid heeft het platform een toekomstvisie ontwikkeld voor een fundamentele versterking van de Nederlandse economie in 2020: Nederland als innovatief, internationaal georiënteerd en involverend land. Om deze visie te realiseren zijn een aantal aanbevelingen opgesteld die in vier thema's zijn geclusterd: ontwikkeling modern industriebeleid (kansrijke bedrijvigheid/sleutelgebieden), intensivering buitenlandse acquisitie (bedrijven, toptalenten, promotie), bevordering ondernemerschap, stimulering innovatie en de informatiemaatschappij. Opdat de gedachte- en ideeënvorming over het economische beleid in Gelderland ook kan worden gezien in het licht van de door het Innovatieplatform voorgestelde Economische Agenda voor Nederland, is per thema de Gelderse situatie in kaart gebracht. Hieruit komt het volgende naar voren:

industrie

Van de zes door het Innovatieplatform benoemde sleutelgebieden¹ is Gelderland alleen uitgesproken gespecialiseerd in het cluster Food, nutrition and flowers. Ondanks het feit dat de Gelderse specialisatie in de andere kansrijke gebieden maar beperkt is, zijn de Gelderse ontwikkelingen door het hoge aandeel van Gelderland in Nederland toch van grote betekenis voor de nationale sleutelgebieden. Vooral in vestigingen is de massa groot waardoor de toekomstige groeipotentie toch als hoog kan worden gekwalificeerd.

Betuwse Bloem

De topsector Tuinbouw en uitgangsmaterialen omvat alle plantaardige ketens in het tuinbouw-complex en uitgangsmaterialen (pootgoed, plantgoed en zaaizaad) en bestaat uit de primaire sectoren, verwerkings- en toeleveringsbedrijven, handel en distributie. De topsector integreert het cluster Greenport Nederland, een ruimtelijk-economisch netwerk van greenportclusters en regio's waar de verschillende tuinbouwketens, dienstverlening en kennisinstellingen in nauwe interactie voor een sterke concurrentiepositie zorgen². De Betuwse Bloem³ maakt een substantieel deel uit van de nationale tuinbouw en draagt bij aan de versterking van deze sector door haar omvang, netwerk, innovatiekracht en logistieke positie. De toegevoegde waarde van de Nederlandse tuinbouwsector bedraagt 6.070 miljoen euro, waarvan 56% binnen de Greenports en 8% binnen de Betuwse Bloem⁴.

Innovatie

Wordt de Gelderse situatie op het gebied van R&D, innovatie, technologie en hoger onderwijs afgezet tegen de regio's van de EU, dan valt op dat Gelderland een wisselende klassering behaalt. Bij de relevante beroepen en de uitgaven voor R&D verkeert Gelderland ergens in de middenmoot van het best scorende kwartiel. Het Gelderse cijfer voor R&D-uitgaven is echter enigszins geflatteerd door de dominantie van de overheidsuitgaven (universiteiten en onderzoeksinstituten). De uitgaven van het bedrijfsleven blijven ver achter. Het aantal onderzoekers is relatief laag en ligt in meer dan de helft van de EU-regio's op een hoger niveau. De aanwezigheid van medium- en hightech industrie scoort daar nog ruimschoots onder met plaats 206 van de 241 regio's. Op het gebied van de scholingsgraad van de bevolking (voltooide tertiaire opleiding) is de Gelderse positie vergelijkbaar met veel goedgeschoolde regio's in het westen van Europa, maar het is geen topklassering. Binnen Nederland bekleedt Gelderland op de beschouwde aspecten veelal een middenpositie.

Buitenlandse acquisitie

Het Netherlands Foreign Investment Agency (NFIA) is een onderdeel van het Ministerie van Economische Zaken en richt zich op de acquisitie van nieuwe buitenlandse vestigingen en investeringen. De ruimtelijke neerslag van de buitenlandse investeringen die via het NFIA in Nederland zijn geland is nogal onevenwichtig over de provincies verdeeld. Het zwaartepunt ligt op Noord- en Zuid-Holland, Noord-Brabant en Limburg. Driekwart van de verwachte werkgelegenheidseffecten komen in deze vier provincies terecht. Het Gelderse aandeel in het nationale werkgelegenheidseffect bedraagt voor de periode 2006-2010 5%. Afgezet tegen de economische betekenis van Gelderland (11- á 12% van Nederland) is dit aandeel aan de lage kant.

¹ Het Kabinet Rutte heeft in het verlengde van de adviezen van het Innovatieplatform 9 topsectoren aangewezen. De 6 sleutelgebieden maken bijna integraal deel uit van deze 9 Topsectoren, alleen het sleutelgebied Zakelijke en financiële diensten is niet als topsector aangewezen.

² www.top-sectoren.nl/tuinbouw

³ de primaire sector plus alle afgeleide activiteiten zoals toeleverende bedrijven, verwerkende industrie, handel, veilingen en transport

⁴ Positiebepaling Tuinbouwcluster Betuwse Bloem, Buck Consults International, 2011

Informatiemaatschappij

In 2008 had gemiddeld 60% van de huishoudens in de EU toegang tot Internet, en bijna de helft van de huishoudens beschikte over een breedbandaansluiting. De regionale verschillen in de EU zijn erg groot. De dekkingsgraad varieert van 17% tot 90%. Nederland heeft het hoogste percentage huishoudens met internettoegang (zowel smal- als breedband) en kent het hoogste gebruik. De zeven best ontsloten regio's van de EU liggen allen in Nederland (met Gelderland op de 6de plaats). Binnen Nederland is Gelderland een goede middenmoter, in de Europese context is Gelderland één van de topregio's.

Ondernemerschap

De mate van ondernemerschap in een land wordt bepaald door het aantal personen in de beroepsbevolking dat kiest voor ondernemerschap (de zogenaamde ondernemersquote). Uit het meest recente benchmarkonderzoek blijkt dat de Nederlandse ondernemersquote relatief hoog is (12 % in 2008). Van de Europese benchmarklanden heeft alleen Italië een hogere ondernemersquote. De Gelderse ondernemersquote ligt op het niveau van het Nederlands gemiddelde. De provinciale verschillen binnen Nederland kunnen grotendeels verklaard worden uit de sectorstructuur van de regionale economie. Vooral de aanwezigheid van sectoren als landbouw, bouwnijverheid, horeca en overige dienstverlening spelen een beslissende rol (in deze sectoren is het aandeel zelfstandigen relatief hoog). Het aantal starters per provincie kent geen specifieke regionale dimensie. De geografische verdeling van het aantal starters is over het algemeen vrijwel gelijk aan de geografische verdeling van het totale aantal vestigingen en de bevolking. Kennelijk is niet de plaats in Nederland bepalend voor het aantal starters maar de massa van de economische activiteiten en de omvang van de bevolking.

Werkgelegenheidsontwikkelingen van de aandachtsectoren uit het coalitieakkoord⁵

Food Valley

In het Food cluster waren in Gelderland in 2010 43.900 mensen werkzaam, 4,5% van de Gelderse werkgelegenheid. Dat zijn 2.180 banen (4,7%) minder dan in 2000. Het banenverlies binnen de voedingsmiddelenindustrie (vooral slachterijen) is voor een belangrijk deel de oorzaak van de minder gunstige ontwikkeling. Het Food Cluster is binnen Gelderland vooral geconcentreerd in de Regio Food Valley. De ontwikkelingen in Food Valley zijn in vergelijking met de andere regio's opvallend gunstig. Hier werd een groei gerealiseerd van 2,7%. De gemeenten met de meeste banen in het cluster zijn Wageningen, Ede en Nijkerk, maar ook de gemeente Barneveld telt in het cluster nog meer dan 1.000 banen.

Health Valley

Met 16.900 banen is het Health cluster goed voor een aandeel van 1,7% van de Gelderse werkgelegenheid. Hiervan neemt het UMCN het grootste deel voor haar rekening. Het Health cluster is nog niet erg omvangrijk. Wel lijkt er sprake van bovengemiddelde groei en concentratie in Nijmegen/Arnhem. Ruim 14% van alle banen in het Health cluster en die niet behoren bij het UMCN is te vinden in Nijmegen. Wordt ook UMCN meegeteld dat geldt dat 75% van de sector te vinden is in Nijmegen.

Overigens geldt voor zowel het Food- als het Health cluster dat omvang en ontwikkeling afhankelijk zijn van de gevolgde afbakening. Hier is gebruik gemaakt van een "strakke" afbakening aansluitend op de definities in het kader van Pieken in de Delta (ofwel het innovatieve en kennisintensieve deel van de medische sector). De omvang van clusters kan hierdoor onderschat worden. Wordt de Health sector opgevat als Medische sector in ruime zin, dan geldt dat het cluster goed is voor 14% van de Gelderse werkgelegenheid. De sector heeft in de periode 2000-2010 dan een groei doorgemaakt van 38%.

⁵ De gegevens in deze paragraaf zijn ontleend aan de PWE en hebben uitsluitend betrekking op Gelderse gemeenten

Vrijtijdseconomie

Van het totaal aantal arbeidsplaatsen in Gelderland zijn 56.900 banen gelieerd aan de vrijetijdseconomie (Recreatie en toerisme). In procenten van de totale werkgelegenheid is dat 5,8%. De sector heeft zich de afgelopen jaren (2006-2010) structureel beter ontwikkeld dan gemiddeld. De groei lag 0,8%-punt hoger.

Eenmansbedrijven

Het aantal eenmansbedrijven is de afgelopen jaren een steeds groter deel gaan uitmaken van de bedrijvenpopulatie. In de periode 2008-2009 groeide het aantal eenmansbedrijven zelfs met ruim 9.600, een ongeëvenaarde toename. De groei lijkt er inmiddels wel uit te zijn. In 2009-2010 bedroeg de toename van het aantal eenmansbedrijf nog maar 1.700. Het totaal aantal eenmansbedrijven bedraagt inmiddels 80.580, een aandeel in de bedrijvenpopulatie van 55%. De meeste eenmansbedrijven zijn te vinden in de Zakelijke dienstverlening (18.550) en de Bouwnijverheid (9.550).

Starters

Het aandeel starters in de totale werkgelegenheid blijkt jaarlijks over de afgelopen jaren steeds rond de 1,2% te liggen. De starters zijn verantwoordelijk voor een groot deel van de werkgelegenheidstoename, maar de banengroei bij de overige nieuwe bedrijven (oprichting filialen, afsplitsing, verplaatsing van buiten Gelderland e.d.) is over het algemeen net iets groter. Zonder starters/nieuwe bedrijvigheid zou de werkgelegenheidsomvang snel teruglopen. Worden de starters gevolgd over een wat langere periode dan valt op dat de uitval onder starters weer hoger is dan bij de wat oudere bedrijvigheid. De meeste starters zijn te vinden in de zakelijke dienstverlening (vooral organisatieadviesbureaus). Daarnaast zijn detailhandel en de bouw goed voor een aanzienlijk aandeel van de werkgelegenheid bij startende bedrijven. Bij beide sectoren valt een dalende tendens waar te nemen.

Industrie

Tussen 2000 en 2010 gingen er bijna 25.000 banen verloren ofwel een afname van 18,6%. Het banenverlies heeft in alle deelsectoren van de industrie plaatsgevonden maar vooral bij vervaardiging van elektronica (computers), papierindustrie, metaalindustrie, grafische sector en voedingsmiddelenindustrie zijn de afgelopen 10 jaren veel banen verloren gegaan. Was in 2000 de industrie met een sectoraandeel van 15,1% nog de grootste sector in Gelderland. Inmiddels is het aandeel gezakt tot 11,2% en de sector ingehaald door de detailhandel, zakelijke dienstverlening en de gezondheidszorg. De Achterhoek telt met een aandeel van 17% nog veruit de grootste industriële sector. In de Stadregio is het aandeel industrie gedaald tot 9%.

EMT (Energie- en Milieu Technologie)

In de EMT-sector werkten in 2010 46.570 mensen. Dat is 4,8% van de Gelderse werkgelegenheid. Ten opzichte van 2000 is dat aandeel nauwelijks gewijzigd. Over periode 2000-2010 groeide de EMT sector met gemiddeld jaarlijks 1,0% net iets harder dan de overige sectoren (0,9%). De EMT sector is vooral te vinden in de Stadregio en Food-Valley. In beide gebieden ligt het sectoraandeel tegen de 6%. Daarbij geldt dat het aandeel in de Stadsregio in de loop van de jaren iets gedaald is terwijl dat aandeel in Foodvalley juist gestegen is. Ongeveer 43% van de EMT-sector is te vinden in de Stadsregio. In de EMT- sector zijn 5.450 bedrijven actief.

Creatieve industrie

Bij de afbakening van de (Top-sector) Creatieve industrie is een onderscheid gemaakt tussen de "enge afbakening" (deelsectoren: Kunsten en cultureel erfgoed, Media en entertainmentindustrie, Creatieve zakelijk dienstverlening) en de "ruime afbakening" (enge afbakening met toegevoegd, Creatieve detailhandel Kennisintensieve diensten, Overige creatieve industrie) Het aandeel

Creatieve industrie in Gelderland komt uit op 3,1% als de nauwe afbakening gekeken wordt en 6,3% van de werkgelegenheid als naar de ruime afbakening gekeken wordt. De groei van de creatieve sector was aanzienlijk beter dan gemiddeld; de gemiddelde jaarlijkse groei voor de periode 2000-2010 2,6% voor de enge afbakening en 1,6% voor de ruime afbakening. De niet-creatieve sectoren groeiden jaarlijks met 0,8%. Binnen de creatieve sector zijn overigens wel forse verschillen in ontwikkeling.

Er zijn op dit moment 11.230 bedrijven actief in de creatieve sector (eng) en 17.880 in de ruime sector. Dat is resp. 7,7 en 12,2% van de bedrijvenpopulatie. Het gaat dus om relatief kleine bedrijven. Maar de groei van het aantal bedrijven is ook bovengemiddeld. De groei van de creatieve sector lag met bijna 3% per jaar bijna twee keer zo hoog als bij de niet-creatieve bedrijvigheid.

Landbouw

De totale landbouwsector (incl. dienstverlenende bedrijven) omvatte in 2010 31.410 banen bij 12.400 bedrijven. Daarmee vormt de sector 3,2% van de totale werkgelegenheid. Het omvang de primaire landbouw (de feitelijke productie) omvatte 24.470 banen. Sinds 2000 zijn ruim 10.000 banen verloren gegaan in de primaire landbouw. Ook het aantal (primaire) landbouwbedrijven is aanzienlijk afgenomen (-3.100). Binnen de landbouw valt op dat de tuinbouwsector zich relatief gunstig ontwikkelt. Het banenverlies is hier beperkt gebleven tot minder dan 900 in 10 jaar. De tuinbouwsector bestaat momenteel uit 12.770 banen bij 3.150 bedrijven. Ruim de helft van de sector is te vinden in de Betuwse Bloem (Stadsregio en Rivierenland).

Logistieke sector

In Gelderland waren in 2010 ruim 100.800 banen in de transport en logistieke sector te vinden. Het aandeel in de totale werkgelegenheid was 10,4%. In de periode 2000-2008 groeide de sector mee met de andere sectoren in de economie. Het sectoraandeel bedroeg steeds ca. 10,7%. De economische crisis is hard aangekomen in de T en L sector. De werkgelegenheid groeide in de periode 2000-2008 met 11.600 banen. De afgelopen 2 jaar bedroeg het banenverlies bijna 5.700. De sector vormt vooral voor Rivierenland (16,9%) en de regio Food Valley (12,1%) een belangrijk deel van de werkgelegenheid.

Slotbeschouwing

Afgemeten aan het bruto binnenlandsproduct per inwoner is Nederland na Luxemburg het meest welvarende land van de Europese Unie. In onderzoek naar tevredenheid en geluk eindigt Nederland steevast in de topdrie van Europa. Nederlanders hebben na de Zweden de hoogste levensverwachting van alle EU-landen. De Nederlandse arbeidsparticipatie en arbeidsproductiviteit zijn het hoogste van de EU en de werkloosheid is het laagste. Gelderland is in bijna alles een goede dwarsdoorsnede van Nederland en deelt dus naar evenredigheid in al deze zegeningen. De kansen voor Nederland en Gelderland om deze positie in de toekomst te kunnen behouden zijn echter onzeker. De uitgangspositie is uitstekend maar een aantal ontwikkelingen baart zorgen. Daarbij gaat het om fenomenen die op langetermijn de economische vooruitzichten bepalen, zoals investeringsniveau, innovatie, technologie en onderwijs. Op de internationale ranglijsten verliest Nederland op al deze gebieden terrein, niet incidenteel maar gedurende een lange reeks van jaren is de trend neerwaarts. Dit vormt een bedreiging voor de toekomstige groeiperspectieven. In vergelijking met andere EU-regio's is de Gelderse situatie op het gebied van R&D, innovatie, technologie en hoger onderwijs niet onverdeeld gunstig. Op de aanwezigheid van medium- en high-tech industrie scoort Gelderland zelfs ronduit slecht. Net als in veel andere westerse landen en regio's loopt het aandeel van de industrie in de totale werkgelegenheid van Gelderland sterk terug. In de jaren zestig van de vorige eeuw was 44% van de Gelderse beroepsbevolking nog werkzaam in de industrie, intussen is dat aandeel gezakt tot 11%. Voor de innovatie-agenda is dit een zorgelijke ontwikkeling. De industrie vormt een drijvende kracht in de economie. Belangrijke delen van de

dienstensector en het leeuwendeel van de export en de investeringen zijn gekoppeld aan de industrie. De aanwezigheid van (hoogwaardige) industrie is een absolute randvoorwaarde voor productiviteitsgroei, innovatievermogen, technologische ontwikkeling en de opkomst van kennisintensieve bedrijvigheid. De uitstralingseffecten van de industrie zijn groot en belangwekkend. Een arbeidsplaats in de Gelderse industrie genereert via het proces van toe- en aanleveringen gemiddeld 0,9 arbeidsplaats elders. Van alle economische activiteiten heeft de industrie daarmee de grootste uitstraling. Op dit moment biedt de Gelderse industrie nog werk aan 109.000 mensen. De industriële productie staat echter onder een hevige wereldwijde concurrentie waardoor de bedrijfstak onder zware druk staat. Tussen 2001 en 2010 heeft dit geleid tot een afname van de industriële werkgelegenheid in Gelderland met bijna 25.000 banen. Naast de verplaatsing van productiecapaciteit naar lagelonenlanden moet worden gevreesd dat ook (delen van) de R&D-activiteiten op den duur naar het buitenland verdwijnen. Met de sluipende teloorgang van de industrie dreigt het draagvlak voor innovatie en technologische vernieuwing weg te vallen. Het stimuleren van kennisintensieve bedrijvigheid heeft alleen kans van slagen als de bestaande industriële basis behouden blijft. Het verbeteren van de Gelderse vestigingsplaatsvoorwaarden en het bevorderen van technologische vernieuwingen zijn in dat verband cruciaal.

De ontplooiingsmogelijkheden van de Gelderse economie op lange termijn zijn nauw verbonden met de positie die de West-Europese economieën in het toekomstige economische krachtenveld zullen innemen. Zal Europa haar prominente economische positie in de wereld kunnen handhaven of verschuiven de economische zwaartepunten naar Azië en Zuid-Amerika? Maar ook al weet de EU als geheel een concurrerende plaats in de wereld te behouden, dan geldt dat nog niet automatisch voor Gelderland. De grootste uitdaging van de toekomst ligt in het behoud van concurrentiekracht en werkgelegenheid, structuurversterking-, innovatie- en verduurzaming van de economie. Daarbij is de internationale concurrentiekracht van Nederland bepalend voor de overlevingskansen en de expansiemogelijkheden van het Gelderse bedrijfsleven. Het Nederlandse kostenniveau, de kwaliteit van het onderwijs en de stand van de techniek zijn beslissende factoren. Voor de ruimtelijke allocatie van de economische activiteiten binnen Nederland – of in ruimer verband, binnen de EU - zijn de regionale omstandigheden echter van groot belang. Gelderland ligt niet alleen in concurrentie met Nederlandse regio's, maar met alle regio's van de EU. Door de uniformering in de EU vervagen de klassieke, nationaal bepaalde vestigingsplaatsfactoren als belastingtarieven, loonkosten en milieuregels. Daardoor worden de regionale omstandigheden voor de allocatie van economische activiteiten binnen de EU belangrijker. Bij locatie- en investeringsbeslissingen kunnen bepaalde regionale omstandigheden dan de doorslag geven. Omstandigheden op het gebied van bedrijventerreinen, ontsluiting, kwalificatie van de beroepsbevolking, kenniscentra, woon- en leefklimaat. De provinciale beleidsterreinen hebben voor een belangrijk deel betrekking op dit soort economische-infrastructuur (bedrijventerreinen, technologie, kennis, investeringsbevordering, bereikbaarheid, arbeidsmarkt e.d.). Daarmee is de Provincie in staat het regionale vestigingsklimaat en de internationale concurrentiekracht van het bedrijfsleven te beïnvloeden en in het verlengde daarvan de toekomstige levensomstandigheden van de Gelderse bevolking. Maar ook om het hoofd te kunnen bieden aan de gevolgen van de toekomstige demografische veranderingen (vergrijzing en afnemende groei beroepsbevolking) zijn een verdere verhoging van de arbeidsproductiviteit en de arbeidsparticipatie van cruciale betekenis.